

8. Regionale verbinding

8.1 Inleiding

Landbouw in verbinding met grond en regio

Dit hoofdstuk gaat in op gebiedsontwikkelingen die in verschillende delen van ons land plaatsvinden waarin natuurinclusieve landbouw een rol speelt. Want voor het in stand houden van dier- en plantensoorten is het belangrijk dat er verbindingen bestaan tussen natuurgebieden en dat er geleidelijke overgangen ontstaan tussen natuur- en landbouwgebieden. Het realiseren van betere natuurverbindingen of meer ruimte voor natuur is niet eenvoudig in een dichtbevolkt land als Nederland, waar de druk op grond hoog is. Ondanks deze moeilijkheid bestaan er tal van voorbeelden waarin het gelukt is om natuurverbindingen of een goede regionale verbinding tussen natuur en landbouw te realiseren. Enkele voorbeelden worden in dit hoofdstuk uitgelicht.

Samenwerking boeren en andere gebiedspartijen

Cruciaal voor het realiseren van meer natuurinclusieve landbouw in gebieden (en landbouwinclusieve natuurgebieden!) is een goede samenwerking tussen gebiedspartijen. Gebiedspartijen kunnen bestaan uit boeren, waterschappen, gemeenten, provincies, terreinbeherende organisaties en bijvoorbeeld bedrijven of bewoners. Uiteindelijk kunnen een zorgvuldig proces en onderling vertrouwen tussen de partijen in gebieden leiden tot mooie resultaten: meerwaarde voor de boeren én de natuur in het gebied.

Wat kunnen boeren doen in gebieden?

Boeren kunnen op allerlei manieren bijdragen aan duurzame gebiedsontwikkelingen. In dit hoofdstuk komen verschillende voorbeelden aan bod, van lichtgroen tot donkergroen. Het eerste voorbeeld gaat over onderlinge samenwerking tussen fruitteilers en veehouders. Onderling zorgen zij voor meer gesloten nutriëntenkringlopen. Zo reduceren fruitteilers in de Betuwe de inzet van kunstmest door gebruik van dierlijke mest van veehouderijbedrijven in de buurt (zie § 8.2). Dat leidt niet meteen tot hogere natuurwaarden, maar wel tot een betere bodemkwaliteit en minder emissies elders voor het produceren en transporteren van kunstmest. Het is dus een stapje in de goede richting. Een ander voorbeeld is dat boeren gezamenlijk bijdragen aan het tot stand brengen van een verbinding tussen twee natuurgebieden. Zo is het in het gebiedsproces Wilnis-Vinkeveen gelukt om een natte natuurverbinding te realiseren tussen de Nieuwkoopse en de Vinkeveense Plassen, over graslanden van melkveehouders (zie § 8.3). Een heel ander voor-

beeld is de ontwikkeling van hoogwaardige akkernatuur vlakbij de stad Rotterdam. De boeren in het gebied zijn onderdeel van de gebiedscoöperatie Buitenland van Rhoon en zorgen mede voor het realiseren van natuurwaarden, recreatie en voedselproductie in het gebied (zie § 8.4). De gebiedscoöperatie Buitenland van Rhoon en ook de boeren in het veenweidegebied van Midden-Delfland (zie § 8.5), bundelen hun krachten om de producten uit deze gebieden lokaal te vermarkten, zoals voor de stad Rotterdam. Dat is dichtbij, en biedt mogelijk grotere marges dan op de anonieme (wereld)markt.

Boeren kunnen ook bijdragen aan natuurontwikkeling door samen te werken met terreinbeherende organisaties. Die samenwerking kan bijdragen aan het sluiten van regionale kringlopen door bijvoorbeeld natuurmaaisel te composteren. Dat is goed voor de bodemkwaliteit en zorgt ook voor minder kosten bij terreinbeherende organisaties (zie § 8.6). Maar denk ook aan het laten grazen van koeien in natuurterreinen of het uitvoeren van maaiwerkzaamheden. Als boeren de percelen langere tijd onderhouden, de bodem goed kennen en er goed contact is met de beheerders en vogelaars, kan dit tot mooie resultaten leiden. Het voorbeeld van de Hilverboeren laat zien dat boeren een goede rol kunnen spelen in het beheer van weidevogelpercelen in het natuurgebied. Voor het beschermen van weide- en akkervogelpopulaties is de samenwerking tussen boeren en natuurorganisaties dan ook aan te moedigen. De samenwerking in Zeeland in Topgebied Burghsluis is hiervan een bijzonder voorbeeld, omdat Stichting het Zeeuwse Landschap hierbij het initiatief heeft genomen om samen op te trekken met de akkerbouwers in het gebied (zie § 8.7).

Gebiedsprocessen

Het realiseren van bijvoorbeeld een natuurverbinding of landschapsherstel betekent meestal dat er landbouwgrond wordt 'vrijgemaakt' voor natuurontwikkeling. Om dit voor elkaar te krijgen is een gebiedsproces nodig, waarin alle mensen en organisaties in het gebied (de zogenaamde stakeholders of belanghebbenden) eerlijk vertegenwoordigd zijn. Deze processen zijn vaak ingewikkeld, want in eerste instantie hebben alle stakeholders een ander belang. Hoe kun je dan toch tot een plan komen? Aangezien geen enkel gebied hetzelfde is, zal ook geen enkel gebiedsproces hetzelfde zijn. Maar toch zijn er een paar cruciale elementen:

1. Gedragen visie: het is belangrijk dat alle belanghebbenden het uiteindelijk eens zijn over de stip op de horizon. In onze voorbeelden zijn in het gebiedsproces Wilnis-Vinkeveen en Buijtenland van Rhooon een convenant of streefbeeld opgesteld met inbreng van alle belanghebbenden.
2. Betrokkenheid en rol van stakeholders: zorg dat alle belanghebbenden aangehaakt zijn in het proces en mee kunnen doen. De gebiedsprocessen van Wilnis-Vinkeveen en Buijtenland van Rhooon laten zien dat het belangrijk is dat boeren zelf mede bepalen wat de doelen zijn.
3. Inzet van middelen: welke tijd, kennis en geld is nodig om de doelen te behalen? Het opdoen van nieuwe kennis en het opbouwen van vertrouwen in elkaar kost veel tijd. Grond kan als motor dienen om gebiedsprocessen aan de gang te krijgen.
4. Activiteiten uitvoeren en blijven leren: een gebiedsproces begint met veel praten, maar uiteindelijk gaat iedereen (als het goed is) echt aan de slag. Gedurende de uitvoering, wordt veel ervaring opgedaan: praktisch, economisch en ecologisch. Het is belangrijk van deze ervaringen te leren en te blijven communiceren met elkaar. In de voorbeelden in de hoofdstuk komen deze aspecten verschillende keren aan bod.

Meer informatie

- Gebiedsgericht samenwerken aan natuurinclusieve landbouw: edepot.wur.nl/554523
- Toekomstbeelden NIL: edepot.wur.nl/498926
- Verdienmodellen NIL: edepot.wur.nl/501143
- www.integralegebiedsaanpak.nl

Als er één geit over de dam is, dan volgen er meer.

8.2 Kringlopen sluiten met mest uit eigen streek

Fruittelers en veehouders in de Kromme Rijnstreek werken samen

Op de vroegere oeverwallen van de Kromme Rijn worden sinds mensenheugenis kersen, appels en peren geteeld. De Utrechtse Kromme Rijnstreek is dan ook bekend om de fruitteelt. Fruitteelt is een zogenaemde 'blijvende teelt'; de vruchtbomen blijven wel 15 tot 20 jaar staan. Dat vraagt voortdurende aandacht voor de biotoop in en om de boomgaard: is de balans tussen productie, weerbaarheid van de boom, de bodem en het water op orde? Fruitteler Cornelis Uijttewaal uit 't Goy (Houten) vroeg zich af waarom daarbij niet meer gebruik werd gemaakt van dierlijke mest uit de directe omgeving.

Anders bemesten voor de bodem

Schaalvergroting en mechanisering zorgden ervoor dat de voeding van de fruitbomen grotendeels plaatsvond met vloeibare en vaste kunstmeststoffen. Zo kregen de bomen tijdens de bloei in maart en april een ruime stikstofgift in de vorm van Kalkammonsalpeter (KAS). Later in het seizoen volgde een onderhoudsbemesting, deels in de vorm van kunstmest en vaak ook met champost. Dit is een restproduct uit de champignonteelt. Uijttewaal zag dat het ruime gebruik van kunstmest met zich meebracht dat er weinig of geen organische stof werd aangevoerd. Het gehalte organische stof in de bodem op fruitbedrijven daalde jaar op jaar. Daarmee nam de capaciteit af om water vast te houden en bestrijdingsmiddelen af te breken.

Uijttewaal zocht samenwerking met andere fruittelers en melkveehouders en vormde met hen een initiatiefgroep, ondersteund door CLM. Samen gingen ze aan de slag om 'mest uit de regio' te gebruiken in de fruitteelt. Met dierlijke mest gaat het organischestofgehalte van de bodem omhoog. Organische stof zorgt voor een betere 'sponswerking' van de bodem, waardoor water beter wordt vastgehouden. Daardoor spoelen nutriënten en bestrijdingsmiddelen minder uit naar het grondwater. Bodemleven voedt zich met organische stof en profiteert van de structuurverbetering die het meebrengt. Ook akkerbouwers werken op deze manier samen met veehouders uit de buurt. Soms wordt dit uitgeruild met ruwvoer dat teruggaat naar de veehouder.

Schaalvergroting en mechanisering leiden tot veel gebruik van kunstmeststoffen. De samenwerking tussen fruittelers en veehouders biedt ruimte om het organischestofgehalte in de bodem te verhogen.

Samenwerking betekent ook overeenstemming tussen mogelijkheden van de veehouders en behoeften van de fruittelers.

Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering

In het project van de initiatiefgroep gaat het erom dat niet de plant, maar de bodem wordt gevoed, volgens de principes van de natuurinclusieve landbouw. Het gebruik van dierlijke mestproducten wordt afgestemd op de behoefte van de fruitbomen. In het voorjaar rond de bloeitijd past stikstofrijke en sneller werkende dunne mestfractie het best. In de zomer en/of het najaar is de fosfaatrijkere en langzamer werkende dikke mestfractie geschikt.

Fruittelers en veehouders in de Kromme Rijnstreek zijn overigens al gewend om samen te werken. Begonnen met vier telers en veehouders is de initiatiefgroep nu gegroeid naar meer dan 20 deelnemers. Door het project zijn bestaande relaties bestendig en vooral ook nieuwe relaties ontstaan.

Die samenwerking op korte afstand zorgt voor beperkte transportkosten, maar heeft meer voordelen. De bekende herkomst van de mest zorgt er ook voor dat de fruitteler kan rekenen op stabiliteit in stikstof- en fosfaatgehalten en niet voor verrassingen komt te staan. Bij afstanden korter dan 20 km valt de mestaanvoer onder het zogenoemde 'boer-boertransport' waarvoor minder registratie en bemonstering nodig is, wat ook weer kosten en rompslomp scheelt. De mestwet schrijft voor dat drijfmest en dunne mestfractie moeten worden ingewerkt. De fruittelers vinden dat jammer, omdat ze de bodem liever zo min mogelijk beroeren. Vaste mest en dikke fractie van gescheiden mest heeft wat dat betreft voordelen.

Kosten en baten

Nederland heeft al enkele decennia een overschot aan dierlijke mest, waardoor afnemers geld verkrijgen als ze mest afnemen. Dat voordeel hebben fruittelers ook. Maar mest met geld toe leidt tot minder aandacht voor de kwaliteit van de mest. Als input voor plantaardige productie is mest onmisbaar en doen de verschillen tussen mestsoorten en herkomsten er wel degelelijk toe. Om die waarde in geld uit te drukken is door Wageningen UR een bemestende waarde vastgesteld in euro's per kg Effectieve Organische Stof. Dit is de hoeveelheid organische stof die zich na één jaar nog in de bodem bevindt.

De aandacht voor kwaliteit en toepassing van mest in het initiatief zorgt ervoor dat de fruittelers langzaam maar zeker meer waardering krijgen voor dierlijke mest. Zo is er bijvoorbeeld een melkveehouder die kort en zeer droog stro met kalk als ligbed gebruikt in de ligboxen van zijn koeien. Die mest met stro en kalk is interessant voor fruittelers, waardoor de veehouder zijn mest nu kan afzetten zonder nog geld toe te hoeven geven.

Een nieuwe ontwikkeling in de Kromme Rijnstreek is de bouw van een grote co-vergister voor rundermest. Een aantal grotere melkveehouders met een aanzienlijk mestoverschot gaat daar de mest laten vergisten, waarna het biogas wordt gebruikt voor verwarming in Wijk bij Duurstede. Het restproduct (digestaat) uit de co-vergister heeft een goede bemestende waarde, maar is voor de meeste fruittelers nog onbekend.

CORNELIS UIJTTEWAAL UIT 'T GOY HOUDT MESTTRANSPORTEN KORT

‘Bodem van boomgaard heeft mest nodig’

‘Ik gebruikte al dierlijke mest in mijn boomgaarden, maar die kwam vaak van ver. Nu betrek ik het van een melkveebedrijf dat 3,5 kilometer verderop zit’, vertelt Cornelis Uijtewaal. ‘We regelen dat onderling, dus er zit ook geen mestintermediair meer tussen die er nog wat aan moet verdienen.’ Een twintigtal fruittelers en veehouders in het gebied zitten in een WhatsApp-groep waar vraag en aanbod elkaar weten te vinden. ‘Door die rechtstreekse samenwerking besparen we heel veel transportkilometers. En voor ons als fruittelers is het voordeel dat we vaak mest krijgen van een bekend adres. Dan weet je wat je krijgt.’

In bestaande boomgaarden is het gebruiken van mest van belang, omdat de organische stof met alleen kunstmest te veel afneemt en de bodem verzuurt. Het aanwenden van die mest met een kleine mestwagen kost meer tijd dan kunstmeststrooien en is daardoor duurder, vertelt Uijtewaal. ‘Een collega heeft daar een speciale machine voor gemaakt met uitschuifbare bemester, zodat hij tussen de bomen kan werken. Ook dat is een mooi onderdeel van de samenwerking.’

Meer informatie

- Film kringlopen sluiten in Kromme Rijstreek: www.youtube.com/watch?v=rfoCT1-tPuc
- Film mest is waardevol: www.eurofins-agro.com/nl-nl/film-mest-is-waardevol

8.3 Natte natuurverbinding over graslanden melkveehouders

Gebiedsproces pakte goed uit in Groot Wilnis-Vinkeveen

Grote plannen van provincie Utrecht voor een robuuste natuurverbinding tussen de Nieuwkoopse en Vinkeveense Plassen hingen vanaf de jaren 90 als donkere wolk boven polder Groot Wilnis-Vinkeveen. Pas toen de partijen zelf mochten bedenken hoe ze samen de doelen zouden willen realiseren, kwam er beweging. Melkveehouders kregen meer duidelijkheid en realiseerden, in ruil voor extra grond, natuur op hun eigen graslanden.

In de jaren 90 zette de overheid de lijnen uit voor het realiseren van de Ecologische Hoofdstructuur. Een belangrijk onderdeel daarvan waren Ecologische verbindingzones. Zo werd er ook een 'natte as' getekend tussen de Nieuwkoopse en Vinkeveense Plassen, waarlangs diverse soorten flora en fauna zich zouden kunnen verplaatsen van het ene naar het andere natuurgebied. Deze natte as ging midden door landbouwgebied en zou enkele melkveebedrijven in tweeën knippen. Dat stuitte op groot onbegrip en riep dus heel veel weerstand op.

Van onderop

Na tien tot vijftien jaar plannen maken van bovenaf en met weinig succes, wijzigde provincie Utrecht in 2007 van strategie. De partijen in het gebied kregen ruimte voor een aan-

pak van onderop. De agrariërs mochten zelf en in onderling overleg bedenken hoe ze de in beleidsplannen voorgenomen doelen wilden halen. Veehouders mochten samen met LTO Noord, de Agrarische Natuurvereniging en Staatsbosbeheer de toekomst van het gebied vormgeven. Voor dit gebiedsproces kreeg de organisatie Wing de taak om het proces te begeleiden en werd CLM gevraagd keukentafelgesprekken met melkveehouders te voeren.

In die gesprekken ging het eerst om de vraag wat de ambitie van de veehouder was en wat hij op zijn bedrijf wilde realiseren in de toekomst. Pas daarna werd gesproken over wensen en ambities van andere partijen (de zogenoemde 'gebiedsopgaven') en wat partijen voor elkaar zouden kunnen betekenen.

Natte plekken in percelen vormen stapstenen voor waterminnende diersoorten, zoals weidevogels.

Convenant met plannen en middelen

Na een intensief traject van ruim twee jaar kon er een convenant worden gesloten tussen gebiedspartijen. Onder meer LTO-Noord, Agrarische Natuur Vereniging, provincie Utrecht, Natuur & Milieu Utrecht, Staatsbosbeheer, gemeenten De Ronde Venen en Stichtse Vecht plaatsten een handtekening onder het 'convenant GWV 2010 – 2020'. In het convenant lagen de doelen en de weg ernaar toe vast. Ook was vastgesteld wie daarvoor wat ging doen en welke middelen de partijen beschikbaar zouden stellen.

Bijzonder hierbij was, dat vanuit provincie Utrecht het proces van het maken van de overeenkomst werd begeleid door één projectgroep die integraal werkte aan het gebiedsproces en alle doelen daarin. Daarbij was er één 'projectgedeputeerde' die verantwoordelijkheid droeg voor het gebiedsproces. Waar nodig of gewenst hanteerde hij 'de preek' of 'de peen' en een enkele keer dreigde 'de zweep'.

Huiskavels en natuur

Het convenant creëerde ruimte en duidelijkheid waardoor eindelijk concrete stappen konden worden gezet. Om gronden vrij te spelen werden er enkele melkveebedrijven verplaatst. Vervolgens werden er met een aantal kavelruilen grotere huis-

kavels gerealiseerd bij de bedrijven, terwijl er ook gronden vrijkwamen voor het realiseren van natuur. Om de waterkwaliteit te verbeteren stimuleerde het waterschap achterstallig baggerwerk, en boeren die dat wilden, konden met subsidie onderwaterdrainage aanleggen. Daarmee kunnen ze in de zomer de veengronden tot in het midden van de percelen nat houden om bodemdaling te verminderen.

Deze projecten verliepen succesvol en zorgden voor voldoende agrarische en particuliere natuur op de melkveebedrijven om de natuurverbinding tussen Nieuwkoopse en Vinkeveense Plassen te realiseren. De grotere huiskavels brachten voor de melkveehouders het voordeel mee van minder transportafstanden en veel betere mogelijkheden om de koeien efficiënt te weiden.

Grond als motor

Vrijwel alle melkveehouders realiseerden op hun huiskavel een aandeel agrarische natuur, waarmee ze gezamenlijk bijdragen aan een werkende natuurverbinding door het hele gebied. Een bijzondere soort die ervan profiteert is de otter. Niet elke boer draagt in gelijke mate bij aan een grotere oppervlakte natuur, maar dat was ook niet nodig. Om ze te verleiden is grond ingezet als motor. Voor elke hectare natuur konden de veehouders

Cover van het convenant dat aan de basis lag van het gebiedsproces.

Een kruidenrijke oever.

twee hectare landbouwgrond verwerven. Zo ging het realiseren van natuur en het versterken van hun bedrijf hand in hand.

Jammer genoeg wijzigde provincie Utrecht haar innovatieve, integrale aanpak van het projectmanagement en kreeg het gebied weer een meer klassieke aansturing vanuit verschillende sectoren op het provinciehuis. Gevolg was dat inhoudelijke doelstellingen niet meer werden gecombineerd, maar afzonderlijk werden aangepakt. Een van de gevolgen was dat enkele natuurmaatregelen werden afgekeurd, die eerder juist goedkeuring wegdroegen. Dat leidde tot een vertrouwensbreuk tussen boeren en de provincie.

De boeren en de projectpartners ervaren door het gebiedsproces een grotere saamhorigheid en, niet onbelangrijk, meer toekomstperspectief. Voor sommigen ligt die toekomst buiten het gebied, omdat ze zich lieten uitkopen om te verhuizen. De overblijvers kregen meer ruimte en mogelijkheden. Dat heeft er op sommige bedrijven toe geleid dat er een opvolger is, terwijl dat eerst niet mogelijk leek.

Resultaat

Door polder Groot Wilnis – Vinkeveen loopt nu een ‘natte’ natuurverbinding waardoor flora en fauna zich van de Nieuwkoopse Plassen naar de Vinkeveense Plassen kunnen verplaatsen. Deze fijnmazige natuurverbinding bestaande uit ‘snoeren, kralen en stapstenen’ is vrijwel geheel gerealiseerd op huiskavels van boeren en wordt door hen onderhouden. De snoeren bestaan uit enkele honderden kilometers natuurvriendelijke oevers. De kralen zijn (delen van) percelen met een oppervlakte tot 5 ha per kraal en de stapstenen zijn een tweetal natuurgebieden; Veenkade (ruim 45 ha) en reservaat Demmerik (ruim 100 ha). Door het gebiedsproces Groot Wilnis – Vinkeveen hebben bijna 20 melkveehouders een natuurinclusieve bedrijfsvoering en dat is een heel mooi resultaat.

Meer informatie

- Gebiedsproces Wilnis-Vinkeveen: youtu.be/8wnO6Z5eakA

MELKVEEHOUDER GIJS VAN ECK, WILNIS

‘Doelen gehaald en met de soorten gaat het goed’

‘Wat er eerst lag was een dwaas plan. Ik heb de gedeputeerde daarop aangesproken bij een bijeenkomst’, zo vertelt melkveehouder Gijs van Eck uit Wilnis. ‘Een half uur later stond hij op mijn erf en hebben we doorgepraat. Op tekening stond een kanaal van Groot Wilnis naar de Vinkeveense Plassen. Onmogelijk, vanwege de hoogteverschillen.’ Er kwam een gebiedsproces waarin de veehouders zelf konden meedenken over de (haalbare) doelen.

‘Een aantal boeren van de andere kant van het dorp had hier percelen en één daarvan is met zijn bedrijf uitgekocht. Zo kwam er ruimte voor grondruil.’ Van Eck en een aantal collega’s leverden de laagstgelegen percelen in voor natuur en kregen dicht bij de boerderij grond terug. ‘Wij hebben vier hectare ingeleverd en konden acht hectare naast de huiskavel terugkopen. Zo kregen alle veehouders hier meer huiskavel en hoeven ze minder te rijden naar percelen. De doelen zijn gehaald en met de soorten gaat het goed. Al met al zeer geslaagd, daar ben ik trots op.’ Er is een gebiedscoöperatie opgezet en de veehouders gaan gezamenlijk een gebied van Staatsbosbeheer beheren. Voor Van Eck betekent dit ook een flinke extensivering en de stap naar natuurinclusief boeren.

8.4 Akkernatuur en recreatie in Buitenland van Rhoo

Gebiedscoöperatie als voertuig voor verandering

Het zal je maar overkomen dat de akkerbouwpolder van 600 hectare waar je boert, wordt aangewezen om voor hoogwaardige natuur en recreatie te zorgen. In het Buitenland van Rhoo gebeurde dat ten bate van het verstedelijkte gebied bij Rotterdam en als compensatie voor aanleg van de Tweede Maasvlakte. Meerdere plannen volgden elkaar op en zorgden voor onrust, tot de boeren min of meer zelf de pen gingen vasthouden. Nu is er een gedragen streefbeeld en een gebiedscoöperatie waarin de boeren samen met partijen uit natuur en recreatie de veranderingen vormgeven. Inmiddels verandert het landschap van aanzien en kleur, met hoogstamboomgaarden, kruidenrijk grasland en randen, bloemenakkers en ecologisch beheerde dijken.

Het Buitenland van Rhoo is een 'akkerbouwenclave' met 600 hectare kleigrond op het Zuid-Hollandse eiland IJsselmonde. Het gebied werd in 2006 aangewezen voor hoogwaardige natuur met recreatie voor de stadsregio Rotterdam. Er verschenen in de jaren daarna diverse plannen, waarin landbouwgrond zou veranderen in (onder meer) moerasnatuur, met onrust en tegenstellingen tot gevolg. De boeren vroegen eind 2013 aan het Louis Bolk Instituut, Vereniging Nederlands Landschap en de Werkgroep Grauwe Kiekendief om samen een plan te ontwikkelen waarbij zij boer konden blijven. Het lukte om voor een conceptplan veel handen op elkaar te

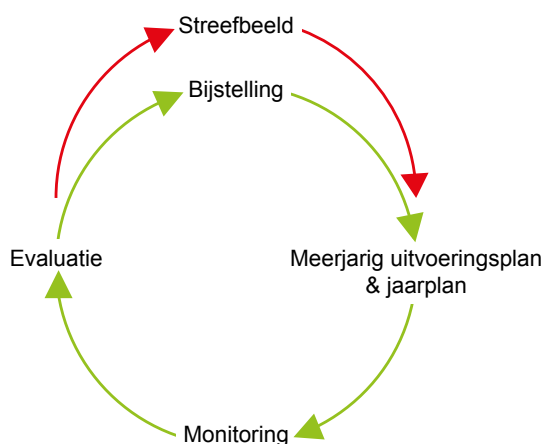
krijgen. Een kwartiermaker mocht het in 2017 verder uitwerken met als voorwaarde dat natuurorganisaties, gemeenten en omwonenden zich er in konden vinden, net als de boeren zelf. Een jaar van afstemmings- en inspraakrondes later lag er een gedragen streefbeeld.

Streefbeeld Buitenland van Rhoo

Kenmerken van dat streefbeeld zijn dat het draait om concrete doelen bij drie pijlers: natuur, landbouw en recreatie. Voor de landbouw wordt ingestoken op een extensievere bedrijfsvoering en natuurinclusief boeren met afzet in de directe omge-

Zonnebloem en andere bloeiende maaigewassen zijn opgenomen in het gebiedsplan van het Buitenland van Rhoo.

Figuur 8.1. Het proces van lerend beheren volgt een cyclus waarbij het streefbeeld steeds in ogenschouw wordt genomen.

ving (korte ketens). In de doelen voor natuur staan vooral akkervogels en akkerflora centraal en bij recreatie draait het om bezoekers die rust en ruimte zoeken in een mooi landschap met veel natuur. Voor de boeren is het uitgangspunt dat ze met alle veranderingen op hun bedrijf nog steeds een goede boterham moeten kunnen verdienen. Om de veranderingen in een goede samenwerking met partners te sturen is in 2018 een gebiedscoöperatie opgericht. Hierin zijn landbouw, natuur en

recreatie vertegenwoordigd en de coöperatie heeft de verantwoordelijkheid om de gestelde doelen te realiseren.

Het streefbeeld schrijft de ondernemers niet voor met welke spelregels en te nemen maatregelen ze de gestelde doelen moeten halen, maar geeft hen daar ruimte in. Om toch enige borging van kwaliteit met elkaar te kunnen realiseren, werd er wel een proces van *lerend beheren* met elkaar afgesproken dat opgebouwd werd uit het steeds doorlopen van een jaarcyclus van *planvorming*, *monitoring*, *evaluatie* en *bijstelling* van het volgende jaarplan (figuur 8.1). Bij elke cyclus komen de belangen van natuur, landbouw en recreatie aan bod en is het tevens de kunst om te zorgen dat die pijlers en bijbehorende doelen elkaar versterken.

Naar realisatie van de gestelde doelen

Inmiddels hebben de partijen in de gebiedscoöperatie met een aantal basisafspraken de weg naar het halen van de gestelde doelen concreter gemaakt. Zo is een 60/40-verhouding afgesproken voor het areaal: op 60% blijft productieve akkerbouw mogelijk en 40% krijgt een invulling met natuurmaatregelen. Omdat bestrijdingsmiddelen sterk van invloed zijn op insecten en de vogels daar weer sterk van afhankelijk zijn in de broedtijd, zijn daar afspraken over gemaakt die verder gaan dan landelijke regelgeving. Voor de 40% natuur geldt dat daar geen chemische gewasbescherming meer wordt gebruikt. Op alle

Meerjarige kruidenrijke akkerranden (links) en speciale flora-akkers zijn natuurmaatregelen in het Buitenland van Rhoon.

maaivruchten op de productieve akkers worden sinds 2019 geen insecticiden meer gebruikt en na een overgangperiode van vijf jaar zal dat ook grotendeels voorbij zijn op aardappelen en suikerbieten. Op de meest intensieve gewassen met hoge opbrengstrisico's zouden nog wel insecticiden gebruikt mogen worden, met zo selectief mogelijk werkende middelen en op maximaal 5% van het oppervlak (30 ha).

Lokale afzet

Verder gaan de boeren hun bouwplannen verruimen naar minimaal 1 op 6, met daarin hooguit eenderde deel hakvruchten (zoals aardappels en bieten) en minimaal eenderde deel met bloeiende maaivruchten, zoals vlas, koolzaad en veldbonen, de rest met granen. Vooral bij de bloeiende maaivruchten gaat het om nieuwe gewassen waarvan de afzet minder voorspelbaar is. De gebiedscoöperatie ondersteunt de telers met het vinden van afzetmogelijkheden en het ontwikkelen van afzetketens. De focus ligt daarbij op waardevermeerdering in korte ketens, dus direct naar consumenten of lokale producenten zoals bakkerijen en bierbrouwers in de regio Rotterdam.

Inmiddels neemt het aantal verkooppunten voor de lokale producten uit het Buitenland van Rhoon toe. De ondernemers in de polder krijgen verder ondersteuning voor het opzetten van kleinschalige horeca en recreatie, gericht op wandelaars, ruiters en fietsers.

De eerste resultaten

Op het moment van schrijven (2023) is de transitie in het Buitenland van Rhoon een krappe 5 jaar onderweg. In totaal zijn op 145 ha reeds natuurmaatregelen aangelegd, waarvan kruidenrijk grasland met 43 hectare de belangrijkste is. En verder ecologisch beheerde watergangen (21 ha), flora-akkers (14 ha), ecologisch beheerde dijken (9 ha), wintervoedselveldjes (7 ha), natuurvriendelijke oevers (7 ha) en hoogstamboomgaarden (5 ha).

Er is bewust voor gekozen om schraal beheerd, kruidenrijk grasland een duidelijke plek te geven in het akkerlandschap, omdat dit element in de vergaande specialisatie van na-oor-

logse landbouw vrijwel is verdwenen. Door deze deels op hele percelen en deels als 12 meter brede stroken te verweven met de akkers vormt het een aanvullende groenblauwe dooradering. Samen met de watergangen, natuurvriendelijke oevers en dijken vormt die kruidenrijke dooradering de basis voor een breed biodiversiteitsherstel in het gebied.

In het wat grootschaliger opgezette zuidelijke deel van de polder is ervoor gekozen om het landschap open te houden om hier vooral de kansen te creëren voor de akkervogels van het open akkerlandschap (kievit, veldleeuwerik en gele kwikstaart). In het meer besloten noordelijke deel van het gebied wordt juist meer ingezet op heggen, hagen, hoogstamboomgaarden en struweel om hier vogels aan te trekken van het besloten akkerlandschap (patrijs, steenuil, ringmus, kneu en putter).

De vruchtwisselingen zijn reeds behoorlijk geëxtensieerd en veel bloeiende maaigewassen hebben hun weg (terug) gevonden naar de akkers: koolzaad, vlas, teunisbloem, huttentut, witte lupine en Ethiopische mosterd.

De aangelegde wintervoedselveldjes bleken een grote aantrekkingskracht te hebben de wintergasten, die het zaadaanbod waarderen. Er kwamen grote groepen kneuen, groenlingen en putters op af. De broedvogels lijken echter wat meer tijd nodig te hebben, hoewel met name de kievit wel een duidelijk stijgende lijn in aantallen broedgevallen laat zien. Op de 14 ha aan flora-akkers zijn veel van de oude akkerflora weer geïntroduceerd, maar sommige soorten zijn gewoon spontaan opgedoken, zoals gladde ereprijs, kleine leeuwenbek, kleine wolfsmelk, stijve wolfsmelk en akkerdoornzaad. Na vier jaar is steeds meer zichtbaar dat hier een hele andere vorm van landbouw wordt bedreven dan in de omliggende gebieden en dat akkernatuur zich langzaam maar zeker begint te herstellen.

Meer informatie

- Gebiedscoöperatie: www.buitenland-van-rhoon.nl

8.5 Natuurinclusieve producten aan de man brengen

'Heerlijk van Dichtbij' in Midden-Delfland

Tientallen boeren in Midden-Delfland, voornamelijk melkveehouders, voelen 'de hete adem' van de stad en zijn bezig hun bedrijfsvoering aan te passen. Met hogere grondwaterstanden in het veenweidegebied, veel weidevogels en in de winter veel ganzen, boeren ze al met 'beperkingen' en liggen de gangbare ontwikkelpaden als schaalvergroting en kostprijsverlaging niet meer open. Natuurinclusief boeren ligt meer voor de hand. Zeker sinds de provincie het gebied aanwees als *bijzonder provinciaal landschap* op grond van de Wet Natuurbescherming.

Meer met de natuur mee boeren mag dan voor de hand liggen, eenvoudig is het niet. Het betekent vaak lagere volumes, hogere kosten, meer arbeid. Dan is samenwerken met collega's en met andere partijen een goede hulpmotor om de producten 'met een verhaal' in de regio te vermarkten. Verbreden met andere activiteiten die daarbij passen en geld in het laatje brengen eveneens.

Midden Delfland is een veenweidepolder ingeklemd tussen Rotterdam, Den Haag en Delft. Te midden van die grote steden met twee miljoen inwoners, is het een groene oase van zo'n 5.000 hectare. Met zijn smalle polderweggetjes, veelsoor-

tige bermbegroeiing en prachtige vergezichten op een eeuwenoud veenweidelandschap is het gebied van grote landschappelijke waarde. Uniek is ook dat het gebied ondanks die ligging in verstedelijkt gebied met snelwegen rondom, nog relatief rijk is aan weidevogels. Meer dan de helft van de oppervlakte van de polder ligt in weidevogelbeheer: het grootste deel op boerenland en zo'n 500 hectare in natuurgebied. Er broeden volgens gegevens tot 2019 zo'n 460 grutto's, waarvan 85% in landbouwgebied. Na een eerdere daling, blijven de aantallen stabiel en is er in de natuurgebieden een lichte toename te zien.

Figuur 8.2. Weergave van het Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland.

Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering

Zoals gezegd, gangbaar boeren is in Midden-Delfland door tal van beperkingen, maar ook door hoge grondprijzen, moeilijk geworden. Steeds meer boeren zoeken het dan ook niet meer in schaalvergroting als antwoord op geleidelijk stijgende kosten, maar in samenwerking aan de ene kant en verbreding van activiteiten aan de andere kant. Samenwerking met collega's en met de vele maatschappelijke organisaties die hier actief zijn met biodiversiteit en de relatie stad-land.

Een belangrijke partij in het gebied is Natuurmonumenten; de organisatie heeft ruim 500 hectare in eigendom of erfpacht. Veel boeren pachten natuurgrond van Natuurmonumenten en beheren het volgens afspraken en in nauwe samenwerking met de beheerders. Daarnaast zijn er meer recente initiatieven als *AllAbiodiversity* en *Rotterdam de boer op!*. Wat ze verbindt, is dat ze gericht zijn op verweving van natuur, landschap en recreatie.

In Midden-Delfland is bodemdaling een actueel onderwerp. Op bodems met veengrond gaat die daling behoorlijk snel, tot wel 1 cm per jaar. Als veen in contact komt met de lucht, verteert het. Dit wordt oxidatie genoemd. Daarbij komen veel broeikasgassen, waaronder CO₂, vrij en dat draagt bij aan de klimaatverandering. Door hogere grondwaterstanden wordt oxidatie zoveel mogelijk voorkomen. De beperkingen die dat met zich meebrengt kunnen worden gecompenseerd met zogenaamde CO₂-certificaten.

Afzetcoöperatie

De boeren zoeken ook versterking door krachten te bundelen met collega's in het verwaarden van de eigenheid van de streek. Want de producten die ze met hun natuurinclusieve aanpak voortbrengen hebben een verhaal dat meerwaarde kan geven. Een twaalftal boeren en telers heeft samen de coöperatie 'Heerlijk van Dichtbij' opgezet om hun melk, zuivelproducten en vlees in een korte keten aan de man te brengen (www.heerlijkvandichtbij.nl).

Kosten en baten

Voor boeren en tuinders is verkoop rechtstreeks aan de consument gunstig, omdat er geen tussenschakels zijn die hun eigen marges moeten verdienen. Zo heeft de boer zelf een betere prijs en heeft hij als producent meer 'prijskracht'. In een lokale, korte keten, is een boer in veel mindere mate overgeleverd aan (internationale) prijsconcurrentie, waar boeren altijd prijsnemers zijn. In een korte keten is sprake van wederkerigheid, waarbij de machtsverhouding tussen producent en afnemer er een is van wederzijdse afhankelijkheid. Deze keten geeft boeren en tuinders meer grip op de prijsvorming van hun producten.

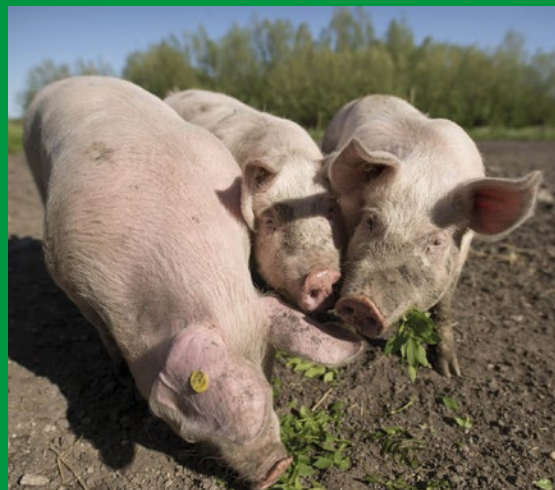
Zoals vaker, gaan er wel kosten voor de baat uit. Directe verkoop aan consumenten vergt meestal investeringen in het verwerken, koelen en bewaren van de producten en vaak is er een verkoopprijs nodig en publiciteit via een website en social media om klandizie te werven. Wie dit geleidelijk opbouwt kan met eenvoudige middelen de kosten laag houden en uiteindelijk via mond op mondreclame een behoorlijke klantenkring bereiken. Voor het zelf verwerken en afzetten van producten is uiteraard ook extra arbeid nodig.

Heerlijk van Dichtbij

'Wij zijn een groep van 12 boeren en telers die ervan overtuigd zijn dat samenwerking loont. Samen brengen we onze diverse streekproducten aan de man in het omringend stedelijk gebied. We hebben dromen en idealen, overtuigingen. En we vertellen ons verhaal. Zodat de 2 miljoen consumenten rondom Midden-Delfland ons leren kennen, onze streekproducten weten te vinden en waarderen. Zodat we onze bedrijven en onze prachtige agrarische leefomgeving kunnen behouden voor toekomstige generaties.

Onze makers boeren, telen en produceren – ieder volgens zijn eigen filosofie – duurzaam, lokaal en kleinschalig. ... Voor het behoud van het agrarisch veenweidelandschap in het Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland werken zij samen met Natuurmonumenten.'

De coöperatie verkoopt de producten van haar leden in enkele boerderijwinkels en in filialen van supermarkten in de omliggende gemeenten. Ook heeft zij een eigen webwinkel.

JEROEN VAN DER KOOIJ RICHT ZICH OP DE REGIO

‘Beter inkomen met rechtstreekse afzet’

Het feit dat de afnemende zuivelcoöperatie minder biologische melk kon gebruiken door Corona, gaf hem het laatste zetje. Jeroen van der Kooij ging in 2020 zijn melk zelf verzuivelen. ‘De coöperatie “Heerlijk van Dichtbij” was al iets eerder opgericht. Een goed ding, ik was altijd al fervent voorstander van samenwerken in de afzet.’

Op zijn Hoeve Rust-hoff produceert van der Kooij zo’n 200.000 kg melk met zijn blaarkoppen. De helft verwerkt hij tot verse zuivel en van een deel laat hij kaas maken. Een winkel aan huis is nu goed voor de helft van de afzet. De andere helft gaat via ‘Rechtstreek’ en via ‘Heerlijk van Dichtbij’ naar supermarkten en andere afnemers in de regio.

‘Met die korte lijn naar de consument houden we meer over. Ik geef zelf aan welke prijs ik nodig heb.’ Afgelopen tijd is het werk in de zuivel en de winkel geleidelijk toegenomen, wat Van der Kooij in staat stelde om een medewerker aan te nemen. ‘Het is fijn om iemand te kunnen betalen en zelf minder hard te hoeven werken. Ik verdien al met al een betere boterham dan toen ik nog gangbaar boerde en twee keer zoveel melk produceerde.’

Blaarkopjongvee van Hoeve Rust-Hoff.

Meer informatie

- Rotterdam de boer op: www.rotterdamdeboerop.nl
- Heerlijk van dichtbij: www.heerlijkvandichtbij.nl
- Hoeve Rusthoff: www.hoeverusthoff.nl

8.6 Samenwerken met natuurbeheerders

Acht 'Hilverboeren' beheren natuur met en voor Staatsbosbeheer

Bij nieuwe plannen voor natuur op landbouwgrond is de tegenstelling landbouw versus natuur op zijn scherpst. Dat was bij het realiseren van het nieuwe natuurgebied 'de Hilver' tussen Hilvarenbeek en Oisterwijk, aanvankelijk niet anders. Een aantal biologische boeren zagen in de loop van de tijd kansen voor samenwerking met de natuurbeherende organisaties. Het gebied van 800 hectare ligt tussen het beekdal van de Reusel, het Spruitenstroompje en de Rosep. Het is nu het grootste weidevogelgebied van Brabant en heeft tevens een functie als wateropvang. De vereniging Natuurboeren de Hilver, ofwel 'de Hilverboeren' werken samen met Staatsbosbeheer om een deel van het gebied te beheren.

Hoe de samenwerking tot stand kwam

De vorming van het natuurgebied De Hilver is het resultaat van een koerswijziging in de planologie van provincie Brabant juist aan het einde van een ruilverkaveling in de regio. Bij het verwerven van de grond hiervoor lag de nadruk eenzijdig op landinrichting, grond en ruimte. Landbouw en natuur werden als gescheiden werelden gezien en dat werkte polariserend: je was voor de natuur óf voor de landbouw. Een aantal biologische boeren in de regio zagen juist kansen voor samenwerking met de natuurorganisaties. Want in het nieuwe natuurgebied waren diverse vormen van 'boerenbeheer' nodig. De boeren kunnen natuurakkers en natuurgraslanden beheren middels (laat) maaien en vee laten grazen. En reststromen als rietmaaisel en heideplaggen kunnen als strooisel dienen in

de potstallen. Zodoende worden grondstoffen uit de natuurgebieden lokaal benut en wordt het natuurbeheer goedkoper.

In 2006 gaf bioboer Jan van den Broek de aanzet voor het project Natuurlijk Boeren, waar de Hilverboeren uit zijn voortgekomen. 'Het was een experiment om ervaring op te doen met natuurbeheer', vertelt Jan. 'We hebben veel geleerd. Voor het opbouwen van kennis en vertrouwen tussen natuurbeheerder en boeren is tijd nodig en het gaat steeds beter. Maar je moet ook de grond kennen om maatwerk te leveren per perceel. Langdurige pachtcontracten zouden daarbij helpen. Door in natuurgebieden te beheren met boeren en daarnaast op landbouwgrond natuurlijke elementen aan te leggen, maken we een zachte overgang tussen natuur en landbouw.'

Jan van den Broek: 'Voor het opbouwen van kennis en vertrouwen tussen natuurbeheerder en boeren is tijd nodig'.

Natuurdoelen

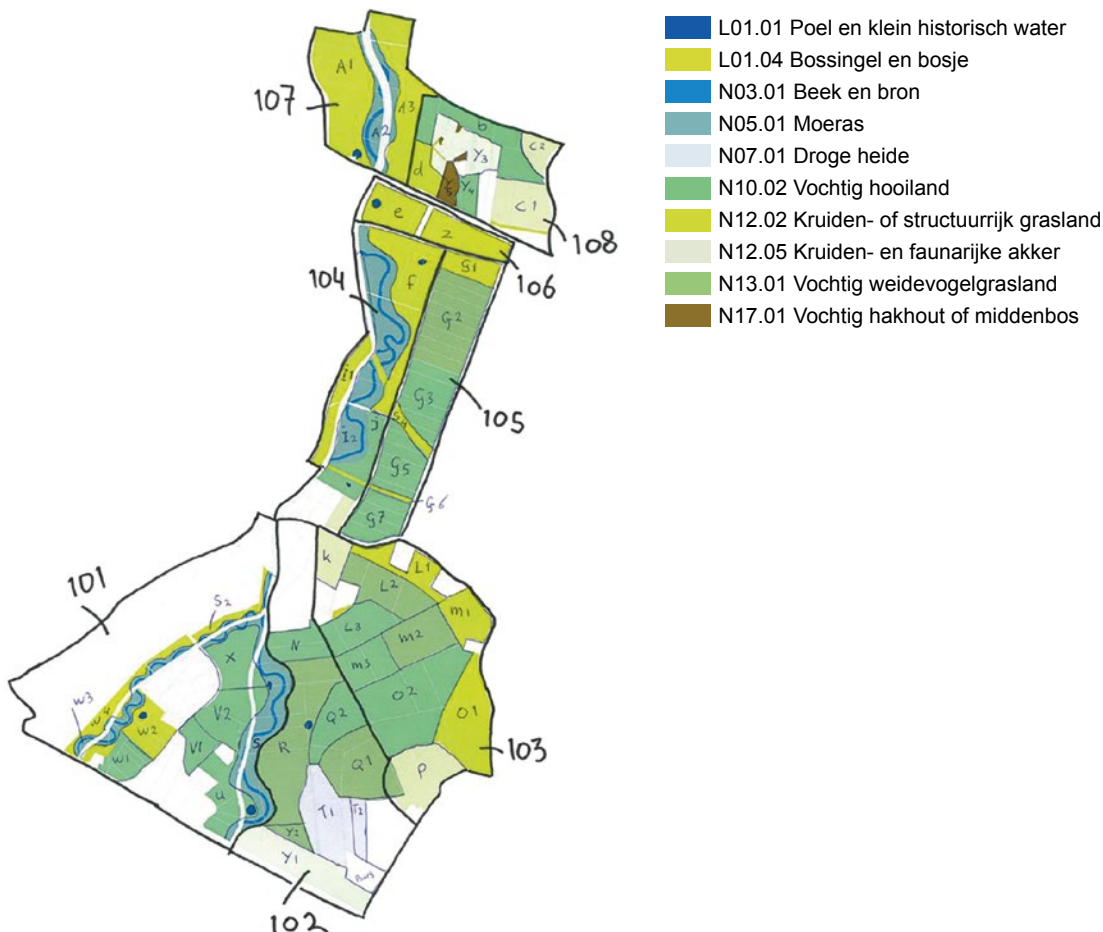
De Hilver is met zijn 800 hectare nu het grootste weidevogelgebied van Brabant. Het streven hier is om de oorspronkelijke vegetatie van natte schraallanden terug te brengen en veilige en voedselrijke plekken te creëren waar weidevogels jongen groot brengen, om hun aantallen weer te laten toenemen. Het grootste deel van het gebied heeft dan ook het habitatype 'vochtig weidevogelgrasland', maar er zijn ook andere natuurdoeltypen aangelegd zoals o.a. moeras en vochtig beekbegeleidend bos.

Een deel van deze natuurdoeltypen zijn eigenlijk oude cultuurlandschappen. Vochtige weidevogelgraslanden ontstonden vroeger op plekken waar het een deel van het jaar te nat was, maar waar boeren in de zomer wel vee konden weiden. Kruiden- en faunarijke grasland kwam voor op plekken waar gehooid werd en soms geweid. Het natuurbeheer komt dus eigenlijk neer op hooien en weiden zoals vroeger. De percelen leveren daarbij nog steeds waardevol weidegras en natuurhooi op voor boeren. Vandaar dat een samenwerking tussen terreinbeherende organisaties en boeren goed mogelijk en best logisch is.

Nieuwe 'landbouwinclusieve' natuur

Na de aankoop van landbouwgronden heeft de provincie Brabant het gebied 'op de schop genomen' en een ander aanzien gegeven om de gekozen natuurdoeltypen mogelijk te maken. Er is veel grond afgegraven en meanderende beken werden hersteld. Stuwten zijn vervangen door vistrappen en de grondwaterstand (waterpeil) is maar liefst 80 centimeter omhoog gehaald. De provincie heeft het beheer daarna overgedragen aan Staatsbosbeheer (50%), Natuurmonumenten (35%) en Brabants Landschap (15%).

Staatsbosbeheer beheert nu ca 280 hectare samen met de Hilverboeren. De leden van de vereniging pachten de percelen voor een verlaagd tarief en de boeren voeren allerlei beheeractiviteiten uit. Daarbij wordt nauw samengewerkt met Staatsbosbeheer. Zo worden vóór het maaien de percelen door een ecoloog van Staatsbosbeheer bezocht om te voorkomen dat vogelnesten worden uitgemaaid of rode lijstsoorten beschadigd.

Figuur 8.3. Kaart met hele gebied, en natuurdoeltypen in het gebied dat de Hilverboeren in samenwerking met Staatsbosbeheer beheren.

Acht boerenbedrijven, samen ‘Hilverboeren’

De Hilverboeren is een vereniging met acht leden met verschillende boerenbedrijven: melkvee, vleesvee, melkgeiten en akkerbouw. Vijf ervan zijn biologisch en de andere drie zijn gangbaar. Ze hebben niet allemaal evenveel natuurland in beheer en de verdeling van wie wat doet gaat in onderling overleg. De Werktuigcoöperatie De Kempen helpt mee bij de uitvoering van het beheer.

Het beheer bestaat uit maaien, het (na)weiden met jongvee, pinken, droogstaande koeien, vleesvee en jonge geiten en het beheren van graanakkers. Bij het maaien blijft altijd 10% staan zodat insecten nog kruiden kunnen vinden en dieren kunnen schuilen.

Het hooi van de weidevogelgraslanden en kruiden- en faunairijk grasland is geschikt als ruwvoer voor het jongvee en droge koeien op melkveebedrijven, of als paardenhooi. De schralere en nattere percelen van het beheertype vochtig hooiland en nat schraalland leveren alleen maaisel op met biezen. Dat is deels bruikbaar als strooisel en wordt deels gecomposteerd door de Hilverboeren. De ruige mest en compost komen terug op de bodem van bijvoorbeeld de graanakkers en de weidevogelgebieden. Zo blijft de kringloop grotendeels gesloten.

Voorgeschiedenis – Nederland in het klein

In de jaren 80 was het gebied rond de Hilver geheel in gebruik voor landbouw en kwam een ruilverkaveling op gang om de boerderijen efficiënter te maken met percelen dichtbij huis en betere ontwatering en ontsluiting. In de jaren 90 gooide de provincie vlak voor de afronding het beleid om. Het gebied de Hilver kreeg een natuurbestemming als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur, wat we tegenwoordig het NatuurNetwerk Nederland noemen. Zo'n 800 hectare grond werd hiervoor onttrokken aan de landbouw. Een landinrichtingscommissie moest de belangen van de boerenorganisaties, natuurorganisaties, waterschap en bewoners in het gebied in samenhang behartigen.

Bij dit alles speelde ook de Reconstructiewet een rol. Deze wet werd ingevoerd naar aanleiding van de varkenspestcrisis in 1997, om de impact van veeziekten te verkleinen en tegelijk de landbouw economisch, groen en leefbaar te houden en gebieden anders in te richten. Hiermee kwamen middelen beschikbaar om 'nieuwe natuur' te maken. In 2014 was de ruilverkaveling helemaal voltooid, inclusief de inrichting van het natuurgebied de Hilver.

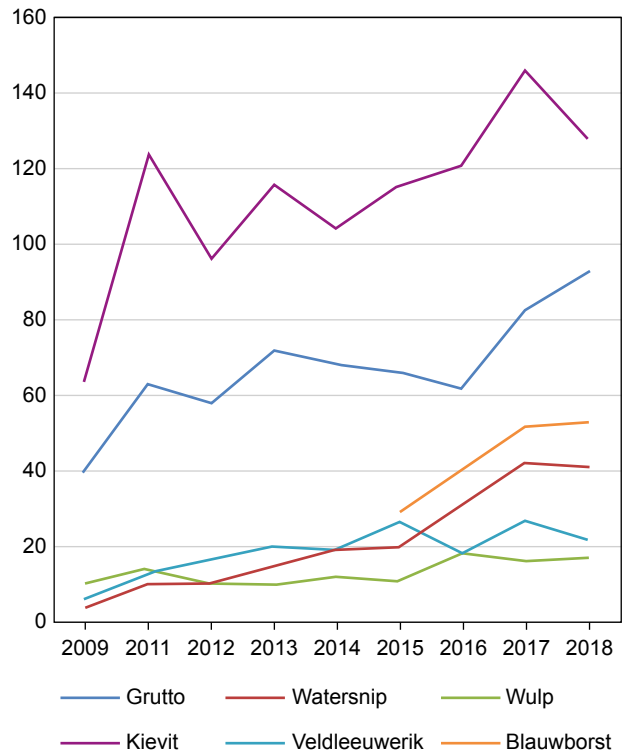
Het verschrallen van de oevers (links) van het resultaat (rechts).

Natuurresultaten

Sinds de vernatting van het gebied neemt het aantal weidevogelsoorten in het gebied geleidelijk toe. Uit monitoring door vrijwilligers blijkt dat het gebied een belangrijke enclave vormt als broed- rust- en doortrekgebied. Het aantal broedparen van weidevogels als grutto en watersnip stegen en de tureluur vond zijn weg naar het gebied. De zeldzamere soorten blauwborst, zomertaling en roodborsttapuit laten een toename zien (figuur 8.4). Ook algemenere soorten als grasmus, bosrietzanger en kleine karekiet lieten een positieve ontwikkeling zien. De waterkwaliteit van de Reusel is verbeterd, wat vissen, ijsvogels en libellen aantrekt. Er zijn ook zo'n 30 plantensoorten gevonden die op de rode lijst van te beschermen soorten staan. De droogte die vanaf 2018 een aantal zomers optrad heeft zijn weerslag gehad op de weidevogels.

Meer informatie

- Hilverboeren:
www.hilverboeren.nl/boeren-in-de-natuur
- Film over Natuurboeren de Hilver:
www.youtube.com/watch?v=CkxJO8svcmo&t=5s
- Vogelwerkgroep:
www.vwgmiddenbrabant.nl/werkgroepen/de-hilver

Figuur 8.4. Ontwikkeling broedparen in de Hilver (Bron: Provincie Noord-Brabant).

8.7 Akkerbouwers en natuurbeheerders voor akkervogels

Strategische grond met 'multiplier-effect'

Stichting het Zeeuwse Landschap kocht 60 hectare grond in akkerbouwgebied en zet die strategisch in om akkervogel-populaties te beschermen. Het leidt tot samenwerking met akkerbouwers in het gebied die zich aantrekken dat er veel minder patrijzen, veldleeuweriken, graspiepers en andere akkervogels voorkomen dan vroeger.

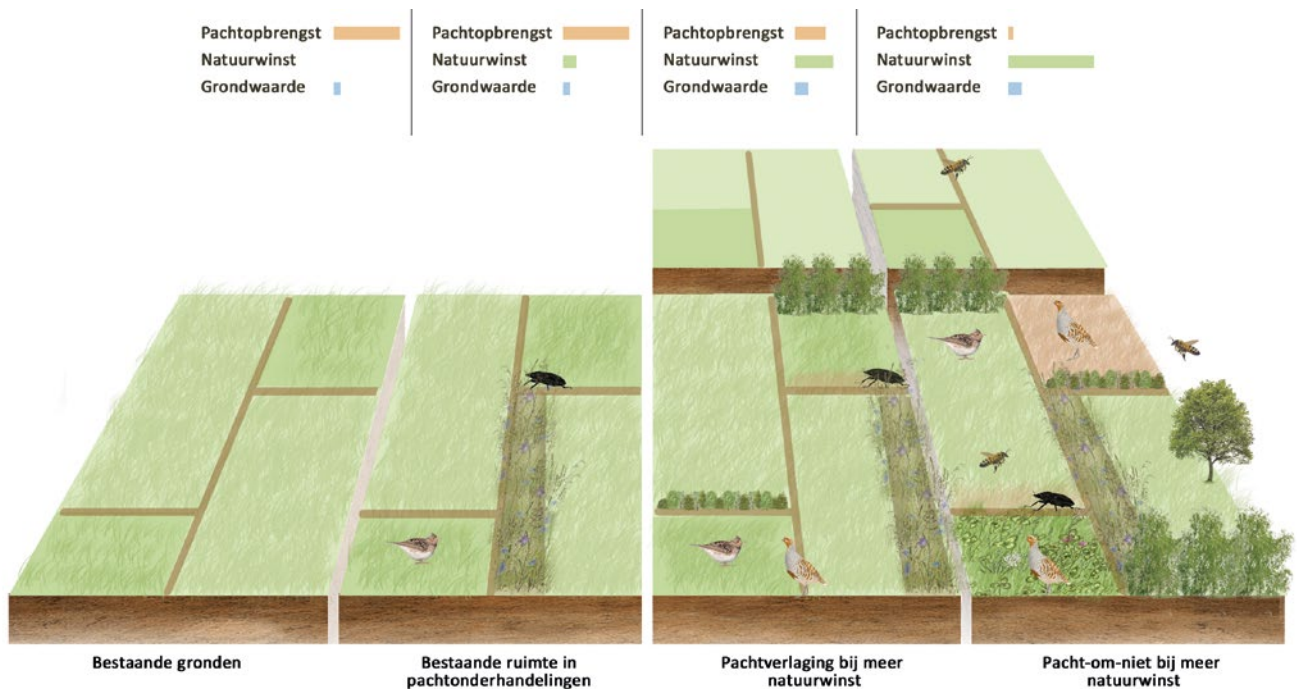
Burghsluis is een akkerbouwgebied van ongeveer 500 hectare op Schouwen-Duiveland. Het gebied is nog relatief rijk aan akkervogels, zoals veldleeuwerik, gele kwikstaart, Kievit, patrijs en scholekster. Het Zeeuwse Landschap kon met een externe financiering 60 hectare akkerbouwgrond kopen en combineert hier landbouw met een variatie aan natuurinclusieve maatregelen om met dit kerngebied de populaties akkervogels te ondersteunen.

Het streven van het Zeeuwse Landschap en de samenwerkende akkerbouwers is om een goed landbouwperspectief te houden, maar dit wel te combineren met een optimale akkervogelstand. Een concreet doel is nu om in het hele gebied een groenblauwe dooradering te krijgen op tenminste 7 procent

van het areaal. De akkerbouwers in het gebied vallen binnen de begrenzing van een agrarisch collectief waar vergoedingen mogelijk zijn vanuit ANLb (zie § 7.1). Daarnaast kunnen zij nu extra grond pachten van het Zeeuwse Landschap als ze ook natuurmaatregelen nemen in de hele bedrijfsvoering.

Het multiplier model

Voorop staat dat de percelen worden ingezet om in het hele gebied natuurwinst te realiseren. Pachters die op hun eigen grond natuurinclusieve maatregelen nemen, krijgen daarom voorrang en korting op de pachtprijs. Het Zeeuwse Landschap vraagt dus niet de hoogste pachtprijs, maar waarde in de vorm

Figuur 8.5. Met het multiplier model van Het Zeeuwse Landschap wordt landbouwgrond niet voor marktconforme prijzen verpacht aan de hoogste bidder (links), maar aan boeren die natuurmaatregelen nemen op de hectares zelf (2^e van links), of aan boeren die ook op hun eigen grond natuurmaatregelen nemen (2^e van rechts). Wanneer het om ingrijpende natuurmaatregelen gaat die een boer neemt, dan wordt de grond kosteloos verpacht (rechts).

van tegenprestaties voor natuurbeheer. Er zijn verschillende vormen waarin dit principe wordt toegepast (figuur 8.5):

- Het perceel wordt verpacht met de afspraak in de pacht-overeenkomst dat er op het perceel ook natuurinclusieve maatregelen worden genomen (bijvoorbeeld: het aanleggen en beheren van akkerranden buiten ANLb, of het achterwege laten van gewasbescherming).
- Het perceel wordt voor een laag tarief verpacht, met als tegenprestatie dat de pachter op het gepachte perceel en daarnaast ook op één van zijn andere percelen natuurmaatregelen neemt.
- De derde optie is dat het perceel 'om niet' wordt verpacht, maar de pachter daarvoor verschillende tegenprestaties levert. Op andere percelen van het bedrijf worden daarvoor dan meerdere natuurmaatregelen getroffen.

Deze manier van samenwerken in het gebied geeft boeren de mogelijkheid om ervaring op te doen met natuurmaatregelen. Die maatregelen vergen soms extra tijd of gaan ten koste van gewasopbrengst. De extra grond die ze ter beschikking krijgen, geeft ze letterlijk meer speelruimte om er ervaring mee op te doen, zonder dat ze er financieel bij inschieten.

Welke natuurmaatregelen nemen de boeren?

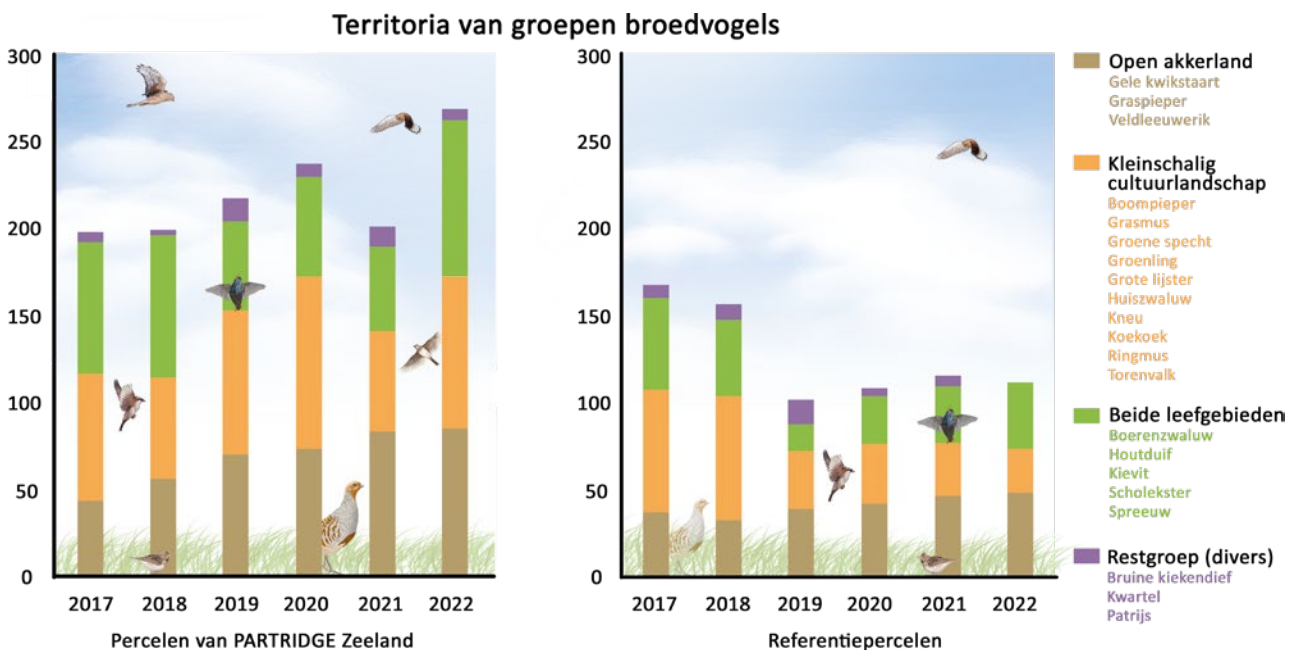
De agrariërs passen onder andere strokenteelt toe, laten stoppels van maaigewassen staan en planten hagen met meidoorn, liguster en roos. Ook beheren ze kruidenrijke akkerranden of bloemblokken, met bijvoorbeeld boekweit, luzerne en korenbloem. Het telen van extensieve gewassen als graszaad is ook een onderdeel van de maatregelen.

Het Zeeuwse Landschap zorgt voor monitoring van de resultaten. Ecologen en vrijwilligers inventariseren de gebieden regelmatig. Tijdens deze inventarisatie houden ze in de gaten wat het effect van de maatregelen is op de populaties akkervogels en worden de veranderingen in het gebied in kaart gebracht. Binnen het Partridge project (patrijs) worden de ervaringen uitgewisseld in binnen- en buitenland. De maatregelen zorgen voor een stijging van de akkervogelterritoria in het gebied (figuur 8.6).

Goede communicatie

Het Zeeuwse Landschap investeert in goed overleg en relaties met de pachters, zo vertelt Suzanne van de Straat. 'We werken veel samen met dezelfde pachters en houden daar gedurende het jaar regelmatig contact mee. Zo wisselen we over en weer informatie uit over waar de vogels nestelen en waar je op moet letten. En we horen ook de praktische zaken waar de pachters tegenaan lopen. Dit is voor ons en de boeren heel leerzaam. Een goede communicatie is nodig om het te laten werken. Daar nemen we dan ook echt de tijd voor.'

In september bespreekt het Zeeuwse Landschap met de boeren welke percelen ze in het volgende jaar pachten, welke pachtvoorwaarden daar van belang zijn en welke tegenprestaties zij kunnen leveren. Soms komt er in februari/maart toch nog een aanpassing op welke percelen natuurmaatregelen komen te liggen. 'De pacht was in eerste instantie voor één of twee jaar, maar we willen naar driejarige contracten,' zegt Van de Straat. 'En in de contracten staan een paar hoofdlijnen, zodat we flexibel zijn in het maken van afspraken.'

Figuur 8.6. Aantallen territoria van kenmerkende broedvogels in het PARTRIDGE demonstratie- en het referentiegebied in Zeeland.

Het Zeeuws Landschap heeft in december vaak een goed overzicht van de gegevens uit de monitoring van akkervogels en koppelt die dan ook terug naar de boeren. Dat leidt tot gesprek over mogelijke aanpassingen en verbeteringen.

Kramsvogel in winterstoppel.

Suzanne van de Straat van Het Zeeuwse Landschap: 'Een goede communicatie is nodig om het te laten werken. Daar nemen we dan ook echt de tijd voor.'

Strokenteelt op percelen van Huub Remijn.

Meer informatie

- St. Het Zeeuwse Landschap: www.hetzeeuwselandschap.nl/projecten/programma-natuur-landbouw
- Partridge project: storymaps.arcgis.com/stories/1cc32f481eb4498f9672aa607204880c

HUUB REMIJN DEELT ZIJN ERVARINGEN

‘We zijn in gesprek om er iets goeds van te maken’

Huub Remijn is akkerbouwer in Burgh-Haamstede. Zijn bedrijf is 140 hectare groot met een traditioneel bouwplan bestaande uit aardappel, suikerbieten, granen en uien. Sinds een aantal jaren doet hij aan natuurbeheer. Het Zeeuwse Landschap zocht pachters voor akkerbouwgrond en Huub zocht extra hectares. ‘We zijn gaan bespreken wat we voor elkaar konden betekenen. Een aantal andere boeren hier in de buurt doen ook mee. Wij nemen maatregelen of boeren op een aangepaste manier, in ruil voor extra hectares.’

Het werd zelfs een heel palet aan verschillende maatregelen in het belang van de akkervogels. De boeren laten graanstoppels in de winter staan, zaaien patrijzenblokken in met een bloemenmengsel en leggen keverbanken aan. ‘We doen allemaal een aantal dingen op onze eigen percelen en op de gepachte percelen. Zo is er door het hele gebied meer variatie en een betere verbinding van maatregelen voor akkervogels.’

Op de percelen die hij pacht van het Zeeuwse Landschap doet Huub nu ervaring op met twee maatregelen die voor hem best een flinke verandering inhouden. Zoals het telen van haver, voederbieten en aardappels op één perceel

in afwisselende stroken van 33 meter breed. ‘Strokenteelt leek mij in het begin niet erg praktisch. De gewassen leveren niet meer op, maar het kost wel meer aandacht en tijd. We hebben het er vaak over gehad, maar ik ben er nu aan gewend’, zegt hij.

Iedere winter evalueren ze de maatregelen, waarbij ook de effecten voor de vogels ter sprake komen. Eén van de dingen die daar uit naar voren kwamen was het dunner zaaien van groenbemesters. ‘Dicht ontwikkelde groenbemesters zijn goed voor de bodem, maar de vogels houden juist van wat meer openheid’, vertelt Remijn. ‘Daarom zaaien we nu sommige stukken dunner of later in, waardoor de vogels ook voldoende ruimte hebben.’

De gesprekken over de combinatie van akkerbouw en natuurmaatregelen hebben hem ertoe aangezet om een deel van de percelen niet te ploegen, maar een niet-kerende grondbewerking toe te passen. ‘Daar ben ik mee begonnen op de gepachte percelen, maar ik pas het nu ook op eigen percelen toe. Dat was echt een revolutie voor mij. Het goede van deze samenwerking is dat we echt in gesprek zijn om er samen iets goeds van te maken.’

Huub Remijn bij een informatiebord over de keverbank. Keverbanken zorgen voor natuurlijk plaagbestrijding en bieden voedsel voor akkervogels.

Bronnenlijst Hoofdstuk 8: Regionale verbinding

8.1 Inleiding

- Dijkshoorn-Dekker, M., Polman, N., Dawson, A., Ferwerda-van Zonneveld, R., ... & M.-J. Smits (2021). Gebiedsgericht samenwerken aan natuurinclusieve landbouw. Een verkenner om de transitie te ondersteunen. Wageningen UR.
- Gies, E. & A. van Doorn (2019). Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw. Wageningen UR.
- Kuindersma, W., Kamphorst, D.A., Walthers, C., Wit-De Vries, E. de, ... & M. Visscher (2022). Duurzame landbouw in gebiedsprocessen. Barrières en oplossingsrichtingen in Engbertsdijkvenen, Ronde Hoep en Schiermonnikoog. WOt-rapport 149, Wageningen UR.
- Wieringa K. (2023). Aan de slag in de overgangsgebieden Natura 2000. Boeren met het landschap. Wing, Wageningen.
- Zaalmink W., Smit, C., Wielinga, E., Geerling Eiff, F. & L. Hoogerwerf (2007). Netwerkgeredenschap voor vrije actoren. Wageningen UR.

8.2 Kringlopen sluiten met mest uit eigen streek

- Dijk, W. van & P. Galema (2019). De maat van mest. Perspectief van mestbewerking op de boerderij voor akkerbouwers en melkveehouders. Rapport 1157, Wageningen UR.
- Prins, U., Wit, J. de, & E. Heeres (2004). Handboek Koppelbedrijven: Samen werken aan een zelfstandige, regionale, biologische landbouw. LV53. Louis Bolk Instituut, Driebergen.
- Wit, de J., Adelhart-Toorop, R. de & N. van Eekeren (2022). Lessen over samenwerken akkerbouw en veehouderij. V-focus september 2022: 26-28.

8.3 Natte natuurverbinding over grasland melkveehouderij

- Tersteeg J., Smit, H. & M. Jonker (2010). Gebiedsconvenant Groot Wilnis-Vinkeveen 2010-2020. Samenwerken aan kansen. Projectgroep Groot Wilnis-Vinkeveen.

8.4 Akkernatuur en recreatie in Buitenland van Rhoo

- Streefbeeld Buitenland van Rhoo (2018).
- Prins, U. & D. T. Heupink (2022). Landbouwmonitoring 2020 – Buitenland van Rhoo. Louis Bolk Instituut, Bunnik.
- Majoor, F. & E. Kleyheeg (2023). Vogelmonitoring in het Buitenland van Rhoo 2021-2022. Sovon, Nijmegen.

8.5 Natuurinclusieve producten aan de man brengen

- Gemeente Midden-Delfland (2024). www.middendelfland.nl/bijzonder-provinciaal-landschap. Geraadpleegd op 5-2-2024.
- Vogelzang, T., Ridder, H., Woerden, van A. & K. Moerman (2011). Boer blijven! Gebiedsvisie 2020 landbouw Midden-Delfland. LTO Noord & ANV Vockestaert.

8.6 Samenwerken met natuurbeheerders

- Anema, K. (2016). De Hilver van alle kanten. Ruilverkaveling de Hilver. Provincie Noord-Brabant en Dienst Landelijk gebied.
- Prins, U. & M.M. Bos (2011). Natuurlijk boeren - boeren en natuurbeheerders werken samen in Brabant. Ekoland 9. Van Westering, Baarn.
- Prins, U., Bos, M., Heerkens D. & P. Rombout (2011). Natuurlijk Boeren: Best practices op Brabantse natuurgroonden. 2011-031 LbD. Louis Bolk Instituut, Driebergen.

8.7 Akkerbouwers en natuurbeheerders voor akkervogels

- Vogelbescherming (2023). Zes jaar beschermingswerk aan de patrijs. www.vogelbescherming.nl/actueel/bericht/zes-jaar-beschermingswerk-aan-de-patrijs, geraadpleegd op 8-12-2023.

Titel

Natuurinclusieve landbouw in de praktijk

Uitgever

Brill

Hoofdredactie

Boki Luske, Bas Tinhout, Margot Veenbos

Auteurssteam

Monique Bestman, Alice Blok, Hugo Bosland, Abco de Buck, Roy Gommer, Eric Hees, Ruud Hendriks, Zwanet Herbert, Dennis Heupink, Merel Hondebrink, Tjalling Huisman, Peter Leendertse, Monique Mul, Udo Prins, Petra Rietberg, Burret Schurer, Pieter Struyk, Jenneke van Vliet, Jacco Vrijlandt, Jan-Paul Wagenaar, Erik van Well.

Met medewerking van Dirk van Apeldoorn, Annemarie Dekker, Nick van Eekeren, Leen Janmaat, Erik Kleijheeg, Chris Koopmans, Evert Prins, Frits van der Schans, Marcel Schillemans, Maureen Schoutsen.

Betrokken organisaties Aeres Hogeschool Wageningen, Aeres Warmonderhof, BoerenNatuur, CLM Onderzoek en Advies, HAS green academy, Hogeschool Van Hall Larenstein, Louis Bolk Instituut, DC Terra, Sovon, Vonk, Wageningen University & Research, Yuverta, Zoogdiervereniging.

Met dank aan de klankbordgroep: Tim Buist, Sigrid Dassen, Daan Groot, Alex Datema, Ingrid van 't Hek, Alette Los, Ellen Reuver, Ine Sturkenboom, Kees van Vuuren. En aan alle geïnterviewde boeren en overige betrokkenen.

Eindredactie

Ton van Schie en Diederik Sleurink

Vormgeving

Bart Bakker (Brill)

Illustraties

Anoula Voerman (RO-visuals.nl), Bart Bakker (Brill)

© CLM/Louis Bolk Instituut, 2024

ISBN 978-90-04-69554-2

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

De ontwikkeling van het boek 'Natuurinclusieve landbouw in de praktijk' is mogelijk gemaakt door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Fotografie

CLM, Louis Bolk Instituut en verder:

Aart van Wijk (84), Alexis Lours (167), Altitudedrone (141), Amirekul (175), An Bloemen (153), André Eijkenaar (173), Andreas Treppe (185, 190), Angel217 (139), Anoula Voerman, RO Visuals (15, 135, 137, 137, 138, 138, 140, 140, 140, 150, 152, 221, 227, 228, 228, 233, 234, 235, 239, 240, 240, 241), ANV de Kan (153), Arjan Mulder (194), Ben van Schie (173), Benjamin Wagener (185), Bert Geeraerts (150), Björn S. (72), Blonder1984 (115), Bodemdata.nl (30), boerenkpi.nl (22), Bouwe Brouwer (122), Budabar (112), Carolien Kooiman (174), Chris Bomers (128), Cornelis Mosselman (96, 97), De Bolster (46), De Groene Vlieg (83, 86), DEFI-Écologique (47), Donald Trung Quoc Don (17), Dunpharlain (133), Edo van Uchelen, Wildernis in trek (21, 117), Erik Wannee (176), Esther Meijer (145), Eurofins (29), Fam. Van Eck (205), Farm Media (34, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 52), Fotopersbureau De Boer (16), Fourure alt (175), Frank Vassen (189), Garant Zaden (47), GEA (127), Gemeente Midden-Delfland (209), Gerjan Brouwer (56, 83), Gerrit de Regt (93), Gigna (141), Hajothu (182), HAK (75), Hans Hillevaert (72), Heerlijk van Dichtbij (199, 210, 211), Henk Riswick (197, 200, 202, 202, 212, 215, 219), Herenboeren (20), Herman Menkveld (183), Hilde Harshagen (95), Insectron (131), J. Schroeder (191), Jan Johan ten Have (149), Jan-Pieter Timmerman (74), Jörg Hempel (172), Jorg Tönjes (78, 201), Juan Carlos Fonseca Mata (61), Judy Gallagher (130), Karel Kennes (224, 225, 226), Kok Aardbeien (180), Kozik Radoslaw (121), Krzysztof Ziarnik (182, 183), Land van Ons (19), Lukas - Art in Flanders (181), Maartje ter Horst (3), Marten van Dijl (211), Marton Berntsen (190), Matt Lavin (51, 71), Matti Virtala (190), Mikkel Houmøller (133), Nationaal Archief (17), Nieuwe Oogst (121), PDOK (140), Peasofme.com (35), phb.cz (139), Photoweges (141), PlanetProof (21), Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland (57), Province Noord-Brabant (214), Rainer Theuer (170), Rasbak (46), René Visser (146), Rob Geerts (99), Roger Culos (184), Schoon water (76), Sjaak Sprangers (129), Sjoerd Fotografie (116), Skal (20), Sovon (189), St. Het Zeeuwse Landschap (218), Stefan Lefnaer (183), Sten Porse (71), Stephan Sprinz (185), Stichting Lakenvelder Vlees (123), Stichting Landschapsbeheer Gelderland (144), Suzanne de Jong (126), Tommy Andriollo (175), Toolbox Water (88), Topotijdreis.nl (143), Université Laval (73), Urgenda (19), Václav Kodousek (172), Veld en Beek (236, 237, 238), Vlodymyr Kucherenko (42), W. Bulach (133), Wakker Dier (18), Wilco Brouwer de Koning (103), WUR (119), Wytze Nauta (123), Ysbrand (139), Zeynel Cebeci (185).

De uitgever heeft getracht de rechthebbenden van al het beeldmateriaal te achterhalen. Wanneer een bron onvermeld is gebleven, kunnen rechthebbenden contact opnemen met de uitgever.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De auteurs en uitgever hebben de inhoud van deze uitgave met grote zorg en naar beste weten samengesteld. De auteurs en uitgever aanvaarden echter geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die het gevolg is van handelingen en/of beslissingen die gebaseerd zijn op de verstrekte informatie.

CLM
Gutenbergweg 1
4104 BA Culemborg
internet: www.clm.nl
e-mail: info@clm.nl
tel.: (0345) 47 07 00

Louis Bolk Instituut
Kosterijland 3-5
3981 AJ Bunnik
internet: www.louisbolk.nl
e-mail info@louisbolk.nl
tel.: (0343) 52 38 60

Van Hall Larenstein
Postbus 1528
8901 BV Leeuwarden
internet: www.hvhl.nl
e-mail: info@hvhl.nl
tel.: (058) 284 61 00

Aeres MBO Warmonderhof
Wisentweg 10
8251 PC Dronten
internet: aereswarmonderhof.nl
e-mail: warmonderhof@aeres.nl
tel.: (088) 020 51 30

Brill
Postbus 9000
2300 PA, Leiden
internet: brill.com
e-mail: sales@brill.com
tel.: (071) 535 35 00

